O`zbekstan Respublikasi Xaliq ta`lim wa`zirligi

A`jiniyaz atindag`i No`kis ma`mleketlik pedagogikaliq instituti

«Pedagogika» fakul`teti.

«Muzikaliq ta`lim» kafedrasi.

5111100 Musika ta`limi bag`dari

«Muzikaliq shig`armalardi tallaw» pa`ninen 2- kurs

№	***Mashg'ulot turi***	***Ajratilgan saat***	***Semestr***
1.	*Nazariy (ma'ruza)*	***10***	*III*
2.	*Amaliy*	***28***	*III*
3.	*Mustaqil ta'lim*	*32*	*III*
4	*Nazorat*	***30***	*III*
	Jami:	***68***	*III*

LEKTSYALAR TOPLAMI

Lektor ag`a oqitiwshi B Qalmenov

No`kis-2013

Ajiniyoz nomidagi NDPİ «pedagogika» fakul`teti katta uqituvchi.

1. Tema: Kirisiw. Muzıka shıg`armalarının` du`zilisi, tu`ri – shakli
Ses qatari. Tiykarg`i basqishlar ha`m olardin` atlari.

Reje:

1. Ses qatari haqqinda tu`sinik
2. Shawqimli sesler ha`m muzikaliq sesler ayirmashilig`i.
3. Tiykarg`i basqishlar ha`m olardin` atlari.
4. Tiykarg`i basqishlardin` ha`rip penen belgileniwi.

**Tayanish tu`sinikleri: Muzikali ses qatari** - barliq muzikali seslerdin` balentlik ta`rtibi boyinsha jaylasiwi. Sh**awqimli** ses - aniq ba`lentlikke iye bolmag`an sesler. **Muzikali sesler** - aniq ba`lentlikke iye bolg`an sesler.

Ta`biyatta sesler eki kategoriyag`a bo`linedi:
1. Shawqimli sesler. 2. Muzikaliq sesler

Olardin` uliwma qa`siyetleri;

1. Seslerdin` qatti yamasa a`steligi
2. Seslerdin` uzinlig`i
3. Seslerdin` tembri (ren`i)

Ses (dawis)

1.Sestin' fizikaliq tiykari.

"Ses" so'zi eki tu'rli tu'sinikti bildiredi.
1-si fizikaliq qa'siyetke iye boliwshi ses.
2-si seziwshi qa'siyetke iye boliwshi ses.

2.Muzikali seslerdin' qa'siyetleri.

Biz ju'da' ko'p ha'r tu'rli seslerdi esitemiz. Biraq ha'mme sesler muzikada qollanila bermiydi. Qulaqlarimiz muzikali sesler menen shawqimli seslerdi bir-birinen ajratadi. Shawqimli sesler ma'selen: tasirli, eki zattin' uriliwi, shiyqildi, gu'birlew, sibirlaw ha'm t.b. belgili bir ba'lentlikke iye emes. Sonin' ushin da bul sesler muzikada qollanilmaydi. Muzikali sestin' **3 tu'rli** fizikaliq qa'siyeti bar. Olar biyiklik, qattiliq ha'm tembrden ibarat.

Bunnan tisqari, muzikada sestin'sozimlig'ida u'lken ahmiyetke iye. Sestin' uzin yamasa kelteliginen onin' fizikaliq xarakteri o'zgermiydi, biraq muzikaliq ko'z qarastan sestin' sozimlig'i onin' tiykarg'i tu'rleri bolip esaplanatug'in qa'siyetlerinin' biri.

Sestin' ba'lentligi tebrenip atirg'an denenin' tebreniw tezligine **(chastotasına)** baylanisli. Tebreniw qansha tez bolsa, ses sonsha ba'lent boladi ha'm teskerisi, **(tebreniw qansha az bolsa, ses sonsha pa's boladi).**

Sestin' qattilig'i tebreniw ha'reketin ku'shine, yamasa sestin' tayanishi bolg'an denenin' tebreniw ken'ligine baylanisli. Tebreniw ha'reketleri bolip turatug'in fazo shen'beri tebreniw amplitudasi **(ken'ligi)** dep ataladi.

Tebreniw ampletudasi qansha qatti bolsa, ses sonsha qatti esitiledi ha'm tiykarg'i basqishlardin' seslerin o'z ishine kirgizedi.x

Bul - joqarg'i ta'repke sanalg'an **(**aq klavishlarg'a shig'atug'in**)** ha'r bir segizinshi ses 1-shi seske qarag'anda **2** ma'rte tezirek tebreniwi na'tiyjesinde payda boladi.

Birdey basqish **(**atama**)** tag'i sesler aralig'ina Oktava (6**)** dep ataymiz.
Bunnan basqa, ses qatardin' tiykarg'i **7** basqishin o'z ishine alg'an ha'r bir bo'limide oktava dep ataladi. Solay etip, pu'tin ses qatar bir neshshe oktavag'a bo'linedi. Ha'r bir oktavanin' baslaniwi do basqishinin' sesi dep qabil qling'an. Pu'tin ses qatar **7** toliq oktava ha'm ses

qatardin’ **2** ta’repin **(**fortepiano klayiaturasinin’eki sheti**)** de jaylasip, toliq bolmag’an eki oktavani payda etiwshi to’rt sesten ibarat.Oktavalar **(**pa’sten joqarig’a qaray**)** to’mendegishe ataladi: subkontr oktava, kontr oktava, u’lken oktava, kishi oktava, 1-shi oktava, 2-shi oktava, 3-shi oktava, 4-shi oktava ha’m 5-shi oktava.

Al tiykarg`i ayirmashilig`i muzikaliq sestin` biyikligi. Belgili ba`lentlikke iye bolg`an sesti dawis penen aytiwg`a yamasa ha`r tu`rli a`sbapta shertiwge boladi.

Muzikaliq ses, ton belgili ba`lentlikke iye bolg`an (shawqimnan ayirmashilig`i bar) ses. Muzikaliq ses belgili ta`rtip boyinsha baylanisqan muzikaliq sistema qatarina kiredi.

Muzikada «joqari», «to`mengi» sesler tu`sinigi bar. Joqari seslerge hayal qizlar ha`m balalar dawisi, to`mengi seslerge er adamlardin` dawisi kiredi.

**Muzika a`lipbesi** -muzikali seslerdin` ha`rip penen belgileniw ta`rtibi bolip esaplanadi. Muzika a`lipbesinin` kelip shig`iw tariyxi ju`da` erteden baslanadi. En` da`slepki a`yyemgi grek ha`rip notatsiyasi eramizdan alding`i III- a`sirden jan`a eranin` X- a`sirine shekem payda bolg`an.

Erte orta a`sir da`wirinde bolsa Batis Evropada a`yyemgi Grek ha`rip notatsiyasi menen birge latinsha ha`rip notatsiyasida qollanilg`an. Eki oktava ko`lemindegi diatonik ses qatar **A, B, C, D, E, F, G, a, b, c, d, e, f, g, a** ha`ripleri menen belgilengen, bunda **a** ha`ribi ha`zirgi lya sestinin` buwin atina, **c** ha`ribi bolsa do sestinin` buwin atina sa`ykes kelgen.

XI- a`sirde qosiqshiliq a`meliyatinda Italiyaliq muzika teoretigi Gvido d Aretstso ta`repinen ses qatarinin` jan`a atlari kirgizilgen: **ut, re, mi, fa, sol, lya.** Bul atlar shirkew qosiqshilarinin` a`yyemgi gimn so`zinen aling`an. Bul gimnde qosiqshilar muqaddes Ioanna qudayinan o`z dawislilarinin` tiniq ha`m taza saqlawin o`tinish etken. Qosiq so`zindegi ha`r bir qatardin` namasi da`slepkisinen bir basqish biyik seslerden baslang`an. Ha`r bir jan`a qatardin` baslang`ish buwini og`an say dawisqa bekitilgen ha`m sol dawis atina aylang`an. Bul jan`aliq qosiqshilarg`a dawislar aralig`in yadda saqlawg`a jen`illik tuwdiriw ushin ju`da` u`lken a`meliy a`hmiyetke iye bolg`an.

Aytiw ushin qolaysiz bolg`an ut buwini (Italiyaliq teoretik Dj. Doni ta`repinen 1540 jillarda) **«do»** buwini menen almastirilg`an.

Orta a`sir muzika teoretigi alti dawisli ses qatarina yag`niy geksaxordqa tiykarlang`ani ushin ses qatarlarinin` alti buwin ati menen sheklengen, Keyinirek alti dawisli ses qatarg`a qosilg`an jetinshi ses ushin (X. Vilrant ta`repinen a`o`wn` jilda) gimn so`zindegi aqirg`ieki so`zinin` birinshi ha`ripleri alinip, **si-si** buwin ati kirgizilgen.

XII- a`sirden keyin ha`ripli notatsiyalar nevmalar ha`m kvadrat notatsiya ta`repinen (siqib) ma`jbu`riy shig`arilg`an, Biraq ol XIV-XVIII a`sirler dawaminda organ ha`m lyutnya tabulaturasinda ken` qollanilg`an. Ses qatardin` ha`ripli notatsiya dizimi bizin` da`wirimizge shekem jetip kelgen, ha`zir ol muzikataniwda ha`m oqiw a`meliyatinda ken` qollanilmaqta.

Muzikadag`i barliq sesler izbe-iz ta`rtip boyinsha joqarg`a yamasa to`menge qaray jaylasip, ses qatarin payda etedi. Muzikada on eki ha`r qiyli sesler bolip, olar bir-biri menen birdey araliqta jaylasadi. Usi on eki sesten tek g`ana jetewi o`z atlarina iye: olar **do, re, mi, fa, sol, lya, si** sesleri. Bul sesler tiykarg`i sesler dep esaplanadi yamasa ses qatarinin` tiykarg`i basqishlari dep ataladi.

Nota -belgili biyikliktegi ha`m sozimliliqtag`i seslerdi jaziw ushin qollanilatug`in grafikaliq belgiler.

Ses qatari -muzikada qollanilatug`in barliq seslerdin` yamasa qanday bolmasin bir melodiya, lad, a`sbap ha`m t. b. seslerdin` izli-izinen keliwi.

Seslerdin` atlari** -muzikada tiykarg`i basqishlar **w: do, re, mi, fa, sol, lya, si sesleri ses qatarinda bir neshe ret qaytalanadi. Birdey atamadag`i, biraq ha`r qiyli biyikliktegi bul seslerdi ayiriw ushin ha`r birin **do** sestinen baslap barliq ses qatarin, qatar oktavalarg`a bo`liw qabil etilgen.

Seslerdin` ha`rip sistemasi boyinsha jaziliwi

Latin alfavitinin` da`slepki ha`ripleri seslerdi ha`rip penen belgilew ushin qabil etilgen:

A, a	B, b	S,s	D,d	E,e	F,f	G,g	H,h
Lya,	Sib	Do	Re	Mi	Fa	Sol`	Si

Tiykarg`i sesler	0/5 ton joqarilatilg`an	0/5 ton to`menletilgen
do -s	do # - cis	do - ces
re - d	re # - dis	re - des
mi - e	mi # - eis	mi - es
fa - f	fa # - fis	fa - fes
sol` - g	sol` # - gis	sol` - ges
lya - a	lya # - ais	lya - as
si - h	si # - his	si - b

Paydalanilg`an tiykarg`i a`debiyatlar

1. Q.Rahimov. Elementar musiqa nazaryasining asoslari.
Tashkent-2004 yil
2. L.Krasinskaya. V.Utkin Elementarnaya teoriya muziki.
M.1991
3.Q.Rahimov «Musiqaning elementar nazariyasi buyisha mashq va vazifalar to`plami»
Tashkent-2006 yil

Qosimsha a`debiyatlar.

1. G.Fridkin Praktisheskoe rukovodstvo po muzikalnoy gramote. M. 1985

2. Tema Musiqanın` tiykarg`ı elementleri,

Nota jaziwi. Dawis sozimliqlari. Dawis sozimliqlarin uzaytatug`in qosimsha belgiler

Reje

1. Nota jaziwi haqqinda tu`sinik.
2. Nota siziqlari.
3. Dawis sozimliqlarinin` tu`rleri haqqinda tu`sinik.
4. Dawis sozimliqlarin uzaytatug`in qosimsha belgileri haqqinda tu`sinik beriw.

**Tayanish tu`sinikleri**: Nota jaziwi-arnawli belgiler (notalar) ja`rdeminde dawislardi jaziw. Nota siziqlari-jaqin jaylasqan parallel siziqlar (bes siziq). Dawis sozimliqlarin uzaytatug`in qosimsha belgiler: liga, noqat, qos noqat, fermata.

Muzikali dawislarin jazip aliwg`a bolg`an da`slepki qa`demler ju`da` a`yyem zamanlarg`a barip taqaladi.

Antik da`wirge tiyisli birqansha muzikali shig`armalarg`a qarag`anda olarda dawis ba`lentlikleri ha`ripler menen belgilengen, biraq olar dawis sozimliqlarin ko`rsete almag`an.

A`yyemgi Rusta ma`lim bir melodik a`hmiyetke iye bolg`an melodiya dawislari jo`nelislerin sa`wlelendiretug`in «kryuklar» dep atalatug`in arnawli belgiler qollanilip olar ja`rdeminde namalar jazip aling`an.

Batis Evropada orta a`sirlerde dawislardi jaziw ushin «nevma»lar (nevma greksheden «neuma»-mimik ha`reket, belgi) dep atalatug`in ayriqsha belgiler qollanilip, olar dawis ba`lentligin aniq emes, dawis sozimliqlarin ko`rsetpesten tek g`ana melodik siziqtin` jo`nelisin g`ana tu`sindire alg`an.

Nevmalar menen jazilg`an dawislar ba`lentliligin aniqlaw ushin muzika a`sbablarina tartilg`an tarlardi esletiwshi siziqlardan paydalanila baslandi. Da`slep olardin` sani aniq emes bolip (1 den 18 ge shekem) olardin` ha`r biri aniq biyiklilikke iye bolmastan, tek g`ana qaysi dawis joqari yamasa qaysi dawis pa`s ekenligin ko`rsetken.

XI a`sirde Italiyaliq muzika teoretigi Gvido d'Aretstso to`rt siziqtan paydalaniwdi usinis etip ha`zirgi nota jaziwina tiykar salg`an. Ha`r bir siziqtin` aldina onin` aniq biyikligin belgileytug`in ha`ripler qoyilip, bul ha`ripler a`sirler dawaminda o`z ko`rinislerin o`zgertip, bizlerge tanis bolg`an giltlerge aylang`an. Olardin` atlarina kelip shig`iwina baylanisli bolg`an mag`liwmatlar saqlanip qalg`an: C-gilti, F-gilti, G-gilti.

Da`wirler o`tiwi menen nota belgileri o`zinin` ko`rinislerin o`zgertip keldi, to`rt siziq qasina besinshi siziq qosildi, biraq, XI- a`sirde engizilgen nota jaziwi tiykarlari ha`zirgi ku`nge shekem saqlanip qaldi.

Solay etip, muzikali shig`armalardi jaziw ushin dawislardin` aniq ba`lentliligin ha`m sozimliqlarin, sonday-aq, olardin` pul`satsiyasi, ritmi, tempi, dinamikasi ha`m tag`i basqalardi aniq sa`wlelendiriwshi, turaqlasqan nota jaziwi dizimi islep shig`ildi.

1.Nota jaziwi-tariyxtan ju`zege kelgen, arnawli belgiler (notalar) tiykarinda dawislardi jaziw bolip esaplanadi.

2`.Nota-dawislardi jaziw ushin qollanilatug`in arnawli belgi.

3.Nevmalar-orta a`sirlerde Batis Evropada dawislardi jaziw ushin qollanilg`an arnawli belgiler

4`.Kryuklar- XII-XVII- a`sirlerde a`yyemgi Rusda namani jaziw ushin qollanilg`an arnawli belgiler.

5`.Tanbur sizig`i-XIX a`sirde Komil Xorazmiy ta`repinen oylap tabilg`an ha`m Xorezm maqamlarin toliq jazip aling`an tanbur notatsiyasi.

6`.Nota joli-jaqin sizilg`an bes parallel siziq

7.Baslang`ish siziq-nota jolinin` baslanatug`in bo`limine qoyilatug`in bes siziqti birlestiriwshi vertikal siziq.

Dawis sozimliqlari.

Notalar ha`r qiyli sozimliqlarg`a iye. Pu`tin nota, yarimliq nota, sherek nota, segizlik nota, on altiliq nota ha`m tag`i basqalar.

Notalardin` sozimlilig`i to`mendegishe jaziladi.

Pu`tin nota

Yarimliq nota yamasa
Sherek nota yamasa
Segizlik nota yamasa
On altiliq nota yamasa

Notalardin` sozimlilig`i to`mendegishe sanaladi.
Pu`tin nota = 1 de, 2 ge, 3 ge, 4 ge
Yarimliq nota = 1 ge, 2 ge
Shekrek nota = 1 ge
Segizlik nota = 1
On altiliq nota = eki on altiliq 1 dep sanaladi.

Dawis sozimliqlarin uzaytatug`in qosimsha belgiler

Notalardi uzay`tiwshi belgiler de bar. Olar minalar: toshka, liga fermata.

Toshka notanin` on` jag`ina qoyiladi ha`m sozimlig`in sol notanin` jartisinday uzaytadi. h.t.b

Toshkali notalardan basqa eki toshkali notalarda qollaniladi. h.t.b

Biyikligi birdey notalardi baylanistiriwshi iymek siziq. Bul notalardin` sozimlig`in uzaytiwshi liga bolip esaplanadi. Liga qoyilg`an nota sol notani qaytalamawdi, al ol qanday sozimliqta jazilg`an bolsa solay sozip turiw kerekligin ko`rsetedi.

Liga belgisi notalardin` joqarisina bilay qoyiladi:

Liga belgisi notalardin` to`menine bilay qoyiladi:

Egerde liga biyikligi ha`r qiyli bolg`an sesler arasina qoyilsa bul sesler baylanistirip tolqinli oynaliw kerekligin ko`rsetip, ol ligato delinedi.

Fermata bul belgi berilgen sesti jazilg`anina qarag`anda ko`birek sozip turiw kerekligin bildiredi.

Fermatanin` sozimlig`i muzikaliq shig`armanin` xarakterine, atqariliwina qaray sol berilgen sesti eki ese ha`tte onnanda ko`p sozip turiw kerekligin bildiredi. Fermata notalardin` joqarisina ha`m to`menine qoyiladi.

Fermata belgisi bilay jaziladi:

Paydalanilg`an tiykarg`i a`debiyatlar

1. Q.Rahimov. Elementar musiqa nazaryasining asoslari.
Tashkent-2004 yil
2. L.Krasinskaya. V.Utkin Elementarnaya teoriya muziki.
M.1991
3.Q.Rahimov «Musiqaning elementar nazariyasi buyisha mashq va vazifalar to`plami»
Tashkent-2006 yil

Qosimsha a`debiyatlar.

1. G.Fridkin Praktisheskoe rukovodstvo po muzikalnoy gramote. M. 1985

3. Temanın` rawajlanıw mazmunı, baylanıstırıwshı bo`lim. Balalarg`a arnap jazılg`an muzıkalıq shıg`armalar mısalında.

Muzikali saz. Temperatsiyalang'an saz.
Yarim ton ha'm pu'tin ton. Basqishlar ha'm olardin' atamalari.

Muzikali sestemadag'i sesler absalyut ba'lentliliginin' o'z-ara baylanisi **muzikali saz** dep ataladi.
Ha'zirgi zaman muzikali sazina **I-shi** oktavadag'i lya sesinin' **1** sekunta **440 ma'rte** tebreniwi tiykar qilip aling'an.
Qabil qiling'an muzikali sestemanin' ha'r bir oktavasi oneki ten' bo'limge yarim tonlarg'a bo'linedi. Bul tu'rdegi muzikali sazdi temperatsiyalang'an **4 saz** dep ataladi.Ol, oktavadag'i ba'rshe yarim tonlardin' ten' boliwi menen ta'biyg'iy ses ses qatardan parq qiladi.
Ha'r bir oktavanin' **12 ten'** yarim tonlig'i bolg'anlig'i sebepli, yarim ton muzika sestemasi sesleri arasindag'i en' kishi araliq bolip esaplanadi.Eki yarim tonliqtan payda bolg'an araliq pu'tin ton dep ataladi.

Nota jaziwi.

Nota. Notanin' sozimligi ha'm onin' belgileniwi.(jaziliw tu'ri)Nota jol
Nota-latin so'zi bolip belgili ma'nisin an'latadi.Nota.belgisi ortasi bos yamasa boyalg'an shen 'bershelerden ibarat boladi. Seslerdin' ha'r tu'rli sozimligin belgiler benen ko'rsetiw ushin bul shen'bershelerge tayaqlarga (shtiller)bayraqshalar kelte sozimli seslede bir gruppag'a birlestiriw ushin bolsa qabirg'lar-qosimsha goriyzontal siziqlar qosip jaziladi.Seslerdin' ba'lentligin aniqlaw uyshin notalar bes parallel siziqtan ibarat nota jolina jaylastiriladi.Siziqlar pa'sten joqarig'a qarap sanaladi.Nota jolinin' baslaniw bo'liminde bes siziqti birlestiriwshi Vertiykal siziq qoyiladi.Bul siziq baslang'ish siziq dep ataladi.
Notalar nota jolindag'I siziqlar u'stine ha'm siziqlar araligInda jaziladi.Misali.
Nota jaziwinda tiykarg'i siziqlardan basqa ayrim notalar ushin qisqa qosimsha siziqlarda isletiledi.Olar nota jolinin' astinda ha'm u'stinde jaziladi**. Misali**
Nota jolinin' joqarsisinda jaylasqan qosimsha siziqlar birinshisinen baslap joqarg'a qaray nota jolinan pa'ste jaylasqan qosimsha siziqlar birinshisinen baslap pa'ske qaray sanaladi.
a)1 Skripka gilti (sol gilti).
Bul gilt ekinshi siziqta birinshi oktavanin' sol sesti ba'lentligin belgileydi.
Sol giltinin eski tu'ri-eski fransuz gilti ,ol birinshi siziqta jaylasatug'in edi.Ha'zirgi waqitta bul gilttin' tu'ri qollanilmaydi.Eski fransuz giltinde 1-siziqta sol notasi jaylasatugin edi.Misallar.
1)Skripka gilti
2)Eski fransuz gilti.
b)1bas gilti (fa gilti).
Bul gilt 4-shi siziqta kishi oktavanin'"fa" sesti ba'lentligi belgileydi.
Bas giltinen basqa eski muzikada fa giltinin' ja'ne 2tu'ri isletiledi.Ha'zirgi waqitta bul giltlerdin' tu'rleri qollanilmaydi.Olar 5-shi siziqtag'i fa gilti-baso-profundovi, 3-shi siziqtag'i fa gilti-ariton.Misallar :
1)Bas gilti.
2)Baso profundovi.
3)Variton.
Notalar gruppalarg'a birlestirilgende to'mendegishe jaziladi.
Notalar gruppalarg'a birlestirilgende (eger olar ha'r tu'rli ba'lentlikte jaylasqan bolsa) tayaqsha ha'm qabirg'alardi jaziw ushin qolayli orin tan'lanadi.Misali:

4.-tema . TSiklli shakllar Temanın` orta bo`limi

Melodiya.(nama).

Seslerdin' bir dawisli izbe-izligi, belgili lad ha'm metr ha'm de ritm ta'repleri menen baylanisiwi melodiya dep ataladi. Muzikali mazmun akkompanementsiz, jeke melodiya arqali

tu’sindiriliwi mu’mkin.Bir dawisli muzikali shig’arma tekstli (qosiq)ha’m tekstsiz (saz asbap melodiyalari) tu’rinde boliwi mu’mkin.

Melodiya ha’reketi o’zinin’ rawajlaniw protsesinde ha’r tu’rli formalardi o’z ishine aladi.Olardin’ en’ tiykarg’ilari:a) ko’teriliwshi ha’reket; b)to’menge tu’siwshi ha’reket;
v)ko’teriliwshi ha’m to’menge tu’siwshi ha’rekettin’ almasip, tolqin sipat ha’reketi;
g)sestin’ qaytalaniwinan payda bolg’an gorizantal ha’reket.

Melodiyanin’ dawista ha’r bir basqishta a’ste ko’teriliwi ha’m to’men tu’siwi sekventsiya dep ataladi.

Melodiyanin’ on’ biyik shin’i (ha’wij) dep ataladi.

Melodiyanin’ bo’limlerge bo’liniwi.
Du’zilis.Tsezura. Da’wir. Ga’p. Kadentsiya. Fraza. Motiv.

Melodiya da, so’ylesiw siyaqli bo’limlerge bo’linedi.Melodiyanin’ bo’limlerin yamasa muzikali shig’armani du’zilis dep ataymiz.Olardin’ dawamlilig’I ha’r tu’rli boladi.Du’zilisler shegarasi aralig’ina tsezura dep ataymiz.Tsezura- V belgisi menen belgilenedi.

Tamamlang’an muzikali pikirdi an’latiwshi bo’lim da’wir dep ataladi.A’piwayi da’wir segiz taktten ibarat boladi.

Da’wir eki bo’limge bo’linedi,olar ga’p dep ataladi.

Muzikali du’zilistin’ tamamlaniwi kadentsiya dep ataladi.Kadentsiyalar- toliq ornalasqan kadentsiya, toliq ornalaspag’an kadentsiya, yarim kadentsiya bolip bo’linedi.

Eger da’wir o’zinin’ da’slepki tonlig’inda tamamlansa,jalg’iz tonliq dep aaladi.

Ga’p eki kishi du’ziliske, frazg’a iye.Bir tiykarg’I matrik aksentti o’z ishine alg’an du’zilis motiv dep ataladi.Motivdin’ku’shsiz da’wiri bir yamasa bir neshshe sesler menen ko’rsetiliwi mu’mkin.

Tonliqlardi aniqlaw.Transpozitsiya.

Gilt ha’m tossattan payda bolg’an alteratsiya belgileri,melodiyanin’ du’zilisi,onin’ tonikasi, u’sh seslign belgilewshi tiykarg’I ha’m tayanish sesler berilgen melodiyanin’ lad ha’m tonliqlarin aniqlawshi tiykarg’I belgiler esaplanadi.

Melodiyanin’ tiykarg’I sestinen de tonliqti aniqlaw mu’mkin,biraq ha’mme waqitta emes.Sebebi,geypara shig’armalarda, ko’birek xalx qosiqlarinda melodiyanin’ aqirinda birinshi basqishtan basqa basqishlarda ushrapturadi.

Melodiyanin’ baslang’ish (birinshi) sesti bir tonliqtan basqa bir tonliqqa ko’shiiliwi tronspozitsiya dep ataladi .

Transpozitsya bokal atqariwshilig’inda ju’da’ ken’ qollaniladi.

Transpozitsya qandayda bir muzikali shig’armanin’ original ko’rinisinen basqa bir asbabqa, misali,skripka ushin jazilg’an pesani alt yamasa viyolanchelge tuwrilap qaytadan jaziwda qollaniladi.

Transpozitsya u’sh usil 1)berilgen intrvalg’a 2) gilt belgilerin o’zgertiw ha’m3)gilttin’ o’zin o’zgertiw joli menen a’melge asiriladi.

Ekinshi usil xromatik yarim ton joqarig’a yamasa to’menge qarap yarim tong’a transpozitsiya qiliwdan ibarat.Bunday tu’rde gilttin’ qasindag’I belgiler o’zgeredi,notalar o’z orninda qaladi,tossattan payda bolg’an belgiler jan’a gilt belgisinin’ ko’teriliwi yamasa pa’seyiwine qarap o’zgerip turadi.m/s lya` majordan,lya majorg’a transpozitaya islesek
a)gilttin’ qasindag’I to’rt bemoldi u’sh diez belgisi menen almastiramiz;
b)Eger tosattan belgiler payda bolsa, biykarlardi diezler menen,bemollardi bekarlar menen almastiramiz.

U’shinshi usil,nota jolina jan’a gilt tan’lanip,jazilg’an bolsa,jan’a tonliq tonikasida sol jerge jaziladi.Bul usil basqa eki usilg’a qarag’anda ju’da’ kem qollaniladi.

Alteratsiya belgileri.

Tiykarg'I basqishlardin' ko'teriliwi yamasa pa'seyiwi al'teratsiya dep ataladi.Al'teratsiya belgileri besew.Olar-diyez, dubl'-diyez,bemol',dubl-bemol',bekar(bekarlaw).Olar to'mendegishe qollaniladi.Diez-#; dubl-diez –x,bemol-`, dubl-bemol-``,bekar- ,
Alteratsiya belgileri nota siziqlarina ha'm aralig'ina jazilip, olar notalardin' aldina sondayaq giltlerdin' on' ta'repine de qoyiladi.Misali:
Giltten kiyin qoyilg'an alteratsiya belgileri gilt alteratsiya belgisi, notalar aldina qoyilatug'in belgi bolsa
alteratsiya belgisi dep ataladi.Gilttegi alteratsiya belgileri o'zinin' ku'shin pu'tin shig'arma dawaminda ha'm ba'rshe oktavalarda saqlap qaladi. altaratsiya belgisi bolsa o'z ku'shin tek g'ana bir takt dawaminda ha'm o'zinin' aldinda turg'an ses ushin g'ana saqlanadi.
Diyapazon-ken'lik araliq.dawis diapazoni dep bir jerdegi dawis penen aytiliwi yamasa qollaniliwi mu'mkin bolg'an en' pa's ha'm en' joqari sesler aralig'ina (ken'ligine) aytiladi.

4. –*Tema* **<u>Repriza, Segno, fonar</u>** Nota jaziwin qisqartiwshi belgiler (abbrevyatuwra).

Nota jaziwin a'piwaylastiriw ha'm qisqartiw ushin to'mendegi belgiler qolaniladi.a) notani oqiwdi qiyinlastiratug'in qosimsha siziqlardi ko'beytirmew ushin muzika shg'armalarinin' qandayda bir bo'liminde bir oktava joqarig'a yamasa bir oktava pa'ske ko'shiriw belgisi qoyiladi. M\s.

Bir oktava joqari yamasa pa'ske ko'shiriliwi punktir sizig'i tamamlang'an jerine shekem dawam etedi.
b) qaytalaw belgisi repriza, shig'armanin' qandayda bir bo'limin yamasa basinan aqirina shekem qaytariw ushin a'dete u'lken bolmamag'an shig'armalardi, m\s xalq qosiqlarin qaytalaw ushin qoyiladi.
Fortepino muzikasi shep ta'repten skopka menen birlestirilgen eki nota jolinda jaziladi.Bunday skopka akkolada 4 dep ataladi.m\s.
Partiturada bir neshshe yamasa ko'plegen asbaplardi biriktiriw ushin akkolada a'hmiyetli orindi iyeleydi.m\s Fortepino triosinin' parteturasinda fortepinonin' partiyasi bo'lek akkalada menen ha'm uliwma akkolada menen tarli asbablar biriktirilgen.

1)**Liga** –lat.ligare –baylanisiw
2)**Fermata**-ital.fermata –toqtaw
3)Pa**wza-** grek.pausis-toqtaw
4)A**kkolada**-frants.accolede-figurali skopka
5)Partitura-lad. Pantes-partes.

Eger qaytalanatug'in bo'liminin' yamasa pu'tin shig'armanin' tamamlaniw bolimi o'zgeretug'in bolsa,bunday jag'daylarda o'zgeriwshi taktlar u'stine kbart skobkalar qoyiladi. Skopkadan keyin ,qaytalanatug'intaktlar jaziladi ha'm olardin' u'stinede kvadrat skopkalar qoyiladi.Skopkanin' u'stine 1 ha'm 2 sanlari jaziladi.Sanlar birinshi valt, yag'niy birinshi ma'rte ha'm ekinshi ma'rte qaytalaniwin bildiredi.m\s.
b) Eger shig'arma bo'limli formada jazilg'an bolsa, bunday waqitta u'shinshi bo'lim qaytadan jazilmaydi ha'm ekinshi bo'limnen keyin:Da sapoal-fine – yag'iniy bastan aqirg'i so'zgeshe dep birinsh bo'lim aqirinda bolsa fine – (aqiri)so'zine shekem, dep birinshi bo'lim aqirinda bolsa fine (aqiri) so'zi jaziladi.

Birinshi bo’lim en’ bastan qaytarilmasa, qaytalaw baslanatug’in ta’kt u’stine S(segno)belgisi qoyiladi, ekinshi bo’lim aqirinda bolsa Dalsegno alfine – yag’iniy segno belgisinen tamamlaniwina shekem dep jaziladi.
Shig’armanin’ qaytalanatug’in bo’liminen aldin keletug’in bo’limge o’tilgende: Dakago alsegno poicoda – yag’iniy basinan segno belgisine son’ kodag’a o’tilsin dep jaziladi.
2) Qandayda bir taktti bir yamasa bir neshe ma’rte qaytalaw kerek bolsa to’mendegi belgi jaziladi.M\s
g) Qandayda bir du’zilisti bir takt arsinda bir ma’rte yamasa bir neshe ma’rte takirlaw kerek bolsa ol qaytadan jazilmastan qabirg’alari sozimlig’ina ten’ keletug’in siziqlar menen almastiriladi. M\s
e)Takrlaniwshi ses yamasa akkord to’mendegishe jaziladi:M\s
j) Bir jerde tez ha’m ko’p ma’rte almasip takrlanatug’in eki ses yamasa sesler jiyindisi tiremalo dep ataladi ha’m to’mendegishe jaziladi (tremolo- qaltiraw).
Tremaloda takralaniwshi sesler bolsa shama menen berilgen du’zilistin’ uliwma sozimlig’i og’an tuwri kelgen nota menen beriledi, siziqlar bolsa du’zilistin’ qaysi sozimliqlarda atqariliwin an’latadi.
z)Berilgen sesti eki oktavada atqariw kerek bolsa, notanin’ u’stine 8 sani jaziladi. Bul berilgen sesti eki oktavada atqariw kerek ekenligin bildiredi.M\s 8(oktava menen) belgileniledi.
Seslerdi uziliksiz eki oktavada atqariw kerek bolsa, joqaridan bolsa allsba, a’sten bolsa alsba bassa belgisi menen jazip qoyiladi.
Joqarida atap o’tilgen qisqartiw belgilerine (abbrevyatwrag’a) ja’ne arpetjato glissando kiredi.
1)Arpetjato ital. Arpetdinto- arpaspat. 2) Glissando – ital.Glissando – prans glisser- sirg’analip.

Ritim ha’m metr.

Ritm. Sozimliqlardin’ tiykarg’i ha’m erkin tu’rdegi bo’liniwi.

O’z –ara baylanisip,izbe-iz kelgen sesler sozimi ritm dep ataladi. Muzikada sesler sozimlig’inin’ izbe- iz keliwi na’tiyjesinde olardin’ belgili bir waqit ishinde almasip turiwin ko’remiz seslerdin’ belgili bir ta’rtipte baslang’an sozimliqlari birlesip, ritmlik suwretleri (usil) payda etedi.M\s

Muzikada to’mendegi sozimliqlar qollaniladi:1)Tiykarg’i (jup bo’linetug’in) sozimliqlar, olar pu’tin, yarimliq, shereklik,segizlik ha’m tag’i basqa. 2)Tiykarg’i sozimliqlardi qa’legen ten’ bo’leklerge erkin (sha’rtli) boliw na’tiyjesinde payda bolg’an sozimliqlar. Olardin’ qatarina en’ ko’p ushrasatug’in to’mendegi erkin bo’liniwler kiredi.

a) Piriyol – tiykarg’i sozimliqtin’ eki bo’leginin’ ornina u’sh bo’lekke bo’liniwden payda boladi.
b)Kvintal-tiykarg’i sozimliqtin’ to’rt bo’leginin’ ornina bes bo’lekke bo’liniwnen payda boladi.
v)Seketol-tiykarg’i sozimliqtin’ to’rt bo’leginin’ ornina alti bo’lekke boliniwinen payda boladi.
g)Septol-tiykarg’i sozimliqtin’ to’rt bo’leginin’ ornina jeti bo’lekke bo’liniwinen payda boladi.
d)Duol-qaptalina noqat qoyilg’an tiykarg’i sozimliqtin’eki bo’lekke bo’liniwinen payda boladi.
e) Kvartal-qaptalina noqat qoyilg’an tiykarg’i sozimliqtin’to’rt bo’lekke bo’liniwinen payda boladi.
Sozimliqlar suwretine pawzada kiriwi mu’mkin, suwrettegi bir sozimliqqa ten’ boladi.

Muzikali aksent. Metr,o’lshem,takt.Ta’kt sizig’i. Ta’kt aldi. (toliq emes ta’kt).

Muzikada sesler belgili bir waqit dawaminda esitiledi. Seslerdin’ belgili bir waqitlarda ten’ u’leslerge bo’linip, almasip turadim muzikada bir tegis ha’reketti payda etedi(bunday ha’reketke pulsasiya deymiz). Seslerdin’ bunday ha’reketi waqtinda ayrim u’lesler aktsenti menen ajiralip turadi. Ajiralip turiwshi u’lesler aktsend dep ataladi.Aktsent tu’setug’in u’lesler ku’shli u’lesler,aktsent tu’speytug’in u’lesler ku’shsiz u’lesler dep ataladi.
Ku’shli ha’m ku’shsiz u’leslerdin’ tegis almasip turiwi metr dep ataladi.
Metrdin’ u’lesi ha’r tu’rli sozimliqlarda ko’rsetiwimiz mu’mkin.Metr u’lesinin’ belgili bir sozimlig’inda ko’rsetip beriliwi o’lshem dep ataladi.
O’lshem nota jaziwinda eki san menen jaziladi.Bul sanlar izbe iz joqaridan pa’ske jazilip,gilttin’ qaptalinda alteratsiya belgilerinen son’ jaylastiriladi.m\s

U’stindegi san metrdegi u’lesler sanin, keyingi san bolsa usi o’lshemdegi metr u’lesinin’ qanday sozimliqta ko’rsetilgenin bildiredi.
Muzika shig’armasinin’ bir ku’shli u’lesten ekinshi bir ku’shli u’leske shekem bolg’an aralig’I takt dep ataladi.
Nota jaziwinda ha’r bir takt notas jolin kesip o’tken vertical siziq penen ajiratiladi.Bul vertical siziq takt sizig’I dep ataladi.Takt sizig’I,a’dette takt aldinan ku’shli u’lesti ajratip ko’rsetiw ushin qoyiladi.Eger muzika shig’armasi ku’shsiz u’lesten baslansa,shig’armanin’ basinda toliq bolmag’an takt payda bolip,og’an takt aldi(toliq emes takt)dep ataymiz.Taktlardi ko’pshilik jag’daylarda uliwma takttin’ yariminan aspaydi.
Takt aldi muzika shig’armasinin’ ortasinda,onin’ qa’legen bir bo’limi baslaniwi aldindada boliwi mu’mkin.
Shig’armanin’ aqirinda yamasa onin’ qandayda bo’liminen son’ eki takt sizig’I qoyiladi.Ko’p jag’daylarda takt aldi menen baslang’an shig’arma yamasa onin’ qandayda bir bo’limi toliq bilmag’an takt penen tamamlanadi ha’m ol takt aldi toltiradi.

***Temanın` baslanıwı, koda*. .**

A’piwayi metler ha’m o’lshemler .

A’piwayi o’lshemli taktlardag’i sozimliqlardin’ gruppalaniwi.

Aktsentleri(ku’shli u’lesleri) ha’m bir u’lestan keyin bir tegiste takrarlanip turatug’in metrler eki u’lesli metrler dap ataladi.
Aktsentleri ha’r eki u’lesten keyin takrarlanip turatug’in metrler u’sh u’lesli metrler dep ataladi.Olardin’ O’lshemleri de usinday bolsa ,a’piwayi o’lshemler dep ataladi.A’piwayi o’lshemlerge to’mendegiler kiredi.a)eki u’lesli o’lshemler -2\2;4\2;8\2;2\2-o’lshemi alla verve depte ataladi ha’m basqasha belgi menende ko’rsetiledi;c
b)u’sh u’lesli o’lshemler -2\3;4\3;8\3;16\3-o’lshemi ju’da’ kem ushrasatug’in o’lshem.
Bir takt ishinde ritmler gruppalansa ,ol sozimliqlardin’ gruppalaniwi dep ataladi.
A’piwayin o’lshemlerdegi sozimliqlar gruppalang’ada,takttin’tiykarg’i u’lesleri (metr u’lesi) bir –birinen ajratiladi.m\s
A’piwayi o’lshemlerdegi sozimliqlardin’ gruppalaniwi ta’rtibinde to’mendegi usillarg’a jol qoyiladi.
Takttin’ ju’da’ kishi u’lesi 3\8 o’lsheminde to’mendegishe gruppalaniwi mu’mkin.
2)Sozimlig’I pu’tin bir taktti iyelegen ses ligsiz ,bir nota menen jaziladi;
3)Eger noya metr u’lesin baslap beretug’in nota bolsa ,onin’ qaptalina noqat qoyiladi.
Notalar qalay gruppalansa, pawzalarda usinday bolip gruppalanadi.
Quramali metrler ha’m o’lshemler ku’shli u’lesler.Quramali o’lshemli taktlarda sozimliqlardin’ gruppalaniwi.
Birdey a’piwayi metrlerdin’ qosiliwi na’iyjesinde quramali metrler payda boladi.
Quramali metr eki ha’m onnanda ko’birek apiwayi metrlerden payda boliwi mu’mkin .Sonin’ ushin quramali metrler waqti-waqti menen keletug’in bir neshshe ku’shli u’leslerge iye.quramali metrdegi ku’shli waqit u’lesinin’ sani onin’ qatarindag’i a’piwayi metrlerdin’ sanina ten’ boladi.
Quramali metr dep birinshi u’lesinin’ aktsenti qalg’an aktsetlerge qarag’anda ku’shlirek boladi ha’m sonin’ usjin u’leske ku’shli u’les,og’an qarag’anda ku’shsizrek bolg’an u’leske ku’shli u’les dep ataladi.
Quramali metrdi ko’rsetip beriwshi ba’rshe o’lshemlerde quramalio’lshemler dep ataladi.
Quramali metrlerdi ko’rsetip beriwshi en’ ko’p qollanilatug’in o’lshemler to’mendegishe biladi;\
a)to’rt u’lesli o’lshemler;4\4;8\4;2\4;kem ushrasadi4\4(4\2+4\2);8\4(8\2+8\2);2\4(2\2+2\2)
b)alti u’lesli o’lshemler;4\6,8\6,16\6kem ushrasadi4\6(4\3+4\3);8\698\3+8\3);16\6(16\3+16\3)

v)tog'iz u'lesli o'lshemler;8\9,4\9ha'm 16\9 kem ushrasadi 8\9(8\3+8\3+8\3+8\3);4\9(4\3+4\3+4\3);16\9(16\3+16\3+16\3)
2)on eki u'lesli o'lshemler;8\12,16\12 kem ushrasadi.8\12(8\3+8\3+8\3+8\3);16\12(16\3+16\3+16\3+16\3).
Quramali o'lshemlerde gruppalaniw olardi payda etken a'piwayi o'lshemlerdin' uliwma ritimlik gruppalarina birlestiriliwi, olar ayrim-ayrim g'arezsiz gruppalarg'a birlestiriledi.
Ses qandayda bir quramali taktti pu'tinliginshe iyelese ,uliwma sozimlig'i ses spatinda 9qandayda bir nota menen)jaziladi. Geypara waqitlari bolsa sozimligi a'piwayi taktlerge ten' keletugin,liga menen birlestirilgen notalar ja'rdemindede jaziladi.

Melodiyanı rawajlantırıw printsipleri

Aralas metrler ha'm o'lshemler. Aralas o'lshemli taktlerde sozimliqlardin' gruppalaniwi.

Eki yamasa bir neshshe ha'r tu'rli ko'rinistegi a'piwayi metrlerdin'birlesiwi na'tiyjesinde quramali aralas metrler payda boladi. Bul tu'rdegi metrlerdi a'piwayi qilip,aralas metrler dep,olardi ko'rsetip beriwshi o'lshemlerdi bolsa aralas o'lshemler dep ataymiz.

Muzikada aralas o'lshemler a'piwayi ha'm quramali o'lshemlerge qarag'anda ju'da' kem ushrasadi.
Olardin' arasinda bes u'lesli ha'm jeti u'lesli o'lshem ko'birek qollaniladi;4\5;8\5;4\7;8\7
Geypara waqitlari aralas o'lshemlerdin' basqa tu'rleri de ushrasiwi mu'mkin
Aralas o'lshemler quramali o'lshemlerden ayrim qa'siyetleri menen ajiralip turadi.
1)aralas o'lshemlerdin' du'zilisi olardi payda etetug'in a'piwayi o'lshemlerdin' izbe-iz keliwine baylanisli,bul ku'shli ha'm og'an qarag'anda ku'shli u'leslerdin' almasip turiwinda ta'sir etedi.
20Takttin' ku'shli ham' og'an qarag'anda ku'shli u'leslerdin'almasip turiwi tegis bolmaydi.m\s
a)4\5(4\2+4\3)
4\5(4\3+4\2)
Joqarida birinshi misalda aktsen takttin' birinshi ha'm u'shinshi u'leslerine, ekinshi misalda bolsa takttin' birinshi ha'm to'rtinshi u'leslerine tuwri keledi.
b)jeti u'lesli o'lshemler,
4\7(4\3+4\2+4\2)
4\7(4\2+4\2+4\3)
Bunda birinshi misalda aktsent taktinin'1-shi,4-shi,6-shi u'leslerine,ekinshi misalda bolsa takttin' 1-shi,3-shi ha'm 5-shi u'leslerine tuwri keledi.4\7(4\2+4\3+4\2) tu'rindegi takt du'zilisi muzikada ushraspaydi.,
Gey para waqitlari bir muzikali shig'armanin' ishinde aralas o'lshemdi payda etetug'in o'lshemlerdin' almasiw ta'rtibi o'zgeripte turadi.
Aralas o'lshemli notalardi oqiw an'sat boliwi ushin,geypara waqitlari o'lshemdi ko'rsetiwshi tiykarg'I sannin' qaptalinda skopka aship,takttin' a'piwayi o'lshemlerin ko'rsetiwshi ja'rdemshi sanlarda jaziladi.m\s.
Bunnan basqa geypara waqitlari taktte a'piwayi o'lshemlerdin' baslaniwin ko'rsetiwshi puniktir menen qosimsha takt sizig'ida jaziladi.
Quramali o'lshemli sozimliqlar qalay gruppalansa ,aralas o'lshemli sozimliqlarda solay gruppalanadi.Aralaso'lshemlisozimliqlardin'qatarina kiretug'in ha'r tu'rli ko'rinistegi a'piwayi o'lshemlerdin' ritimlik gruppalari ten' bolmaydi.Muzikada ha'rtu'rlimetrlerdin'birden keliwide ushrasadi,og'anbiz polimetrya dap ataymiz.Polimetryanin' tiykarg'I qa'siyeti muzikala shig'armalardag'I ayrim dawis (partiya)lardin'ha'r tu'rli metr o'lshemi menen ko'rsetiliwi.Onda mertdin' aktsentleri bir birine tuwri keliwiha'm tuwri kelmewi mu'mkin.

Sinkopa.

Ritm ha'm metr aktsentlerinin' bir-birine tuwri kelmey qalip,ritmdegi ishshen'liktin' buziliwina sinkopa dep aytamiz. Sinkopa muzikada ju'da' ko'p ushraydi.Ol metrdin' ku'shsiz u'lesindegi sestin' keyingi ku'shli u'lesinde estilmewinen payda boladi.Onin' na'tiyjesinde aktsent metrdin' sol ku'shsiz u'lesine o'tedi.Metrdin' qandayda bir u'lesinde ku'shsiz da'wirge tuwri kelgende de o'z ku'shin saqlaydi.M\s
Sinkopalardin' tiykarg'i tu'rleri ko'binshe to'mendegishe boladi.

a)Takt ara sinkopalar (eki u'lesli ha'm u'sh u'lesli).
b) Takt ishindegi sinkopalar (eki u'lesli ha'm u'sh u'lesli).
Bunnan basqa sinkopa pawzadan kiyin aksentli u'leske tuwri keletug'in jerde de payda boliwin mu'mkin. Takt ishindegi sinkopalardi jaziwda sozimliqlardi gruppalaw qag'idasinan shekleniwge jol qoyiladi.M\s: a'dette takt ishindegi sinkopalardi ku'shli ha'm ku'shsiz u'lesler bir notag'a birlestirip jaziladi, biraq giypara waqitlari, gruppalaniw qag'idasina boysinip, liga arqali qosilg'an eki nota menen de jaziladi.Takt ara sinkopalar bir taktten ekinshi bir taktke o'tken liga arqali eki nota menen jaziladi.M\s(86,88,89,90,91)

Bokal muzikasinda gruppalaniw.

Dawis penen so'zge muzikada sozimliqlardin' gruppalaniwi so'zlerdin' buwin sastabinda baylanisli boladi.Bir buwing'a tuwri keletug'in geypara sozimliqlar qon'si sozimliqlar menen gruppa bolip birlespeydi.Eger bir buwing'a bir neshshe ses tuwri kelse, bul seslerdin' sozimlig'I gruppalarg'a uliwma qag'iyda boyinsha birlesdi.

Temp.

Ha'reket tezligi temp dep ataladi.Temp muzikada ko'rsetip beriwshi bolip, muzikali shig'arma menen tig'iz baylanisli boladi.

Templer u'sh tiykarg'I gruppag'a bo'linedi:jay, ortasha ha'm tez.Templerdi aniqlawda tiykarinan italyansha so'zler qollaniladi.Olar muzikali shig'armanin' basinda yamasa templerdin' o'zgergen jerlerinde (jaziladi) so'zli terminler menen belgilenedi.
X1x a'sirlerdin' basinda templerdi aniq, aniqlaw ha'm belgilew ushin arnawli a'sbap oylap tabilg'an.Bul a'sbap-metranom dep ataladi.
1) 1816 jili metranom venaliy mexanik meltsil ta'repinen oylap tabilg'an.Sonin' ushin oni Meltsildin' metranomi dep atag'an,al templer jazilg'anda M.M ha'ripleri menen belgileydi.
2)Geypara kompazitorlar templerdi ana tilinde belgileydi (misali R.Shuman-nemisshi, K.Debyussiy-frants x.t.b)

Jay templer

Largo-ken', lento-sozip, adagio-awir, grave-ju'da' awir,

Ortasha templer.

Andante-asiqpay, Andantino-andantedan-sa'l tezletip
Moderato-ortasha, Sostenuto-
Allegretto-janlanip,Allegro moderato-ortasha tez.

Tez templer.

Allegro-tez,vivo-janliraq,vivace-janliraq, tez.
Presto-tez,asig'ip,Prestissimo-ju'da' tez.

Tiykarg'i templerde aniqlaw ushin to'mendegi so'zler qosilip isletiledi :
Molto-ju'da', assai- , con moto-ha'reket penen,
Commodo-erkin, non troppo -onsh tez emes.
Non tanto-onsha a'ste emes, sempre –ha'mme waqit.
Meno mosso-kemirek ha'reket penen, piu mosso-ko'birek ha'reket p/n.

Muzikali shig'armalar atqarilg'anda ja'nede ta'sirli boliw ushin uliwma ha'reketti a'ste-sekin tezletiw ushin ha'm tezlikti pa'siyttiriw belgileri qollaniladi.Olar notanin' tekstinde to'mendegi so'zler menen jaziladi.
a) Tezlikti a'ste sekin pa'siyttiriw ushin:
ritenuto-saqlanip, ritandanto-keshigip,
allargando-ken'iytip, rallentando-a'steletip.
b)Tezlikti tezletiw ushin
accelerando-elede tezletip, animando-ruxlandirip,
strengondo-asig'ip, stretto-qolaylastirip.

Ha'reketti da'slepki tempke qaytariw ushin to'mendegi so'zler qollaniladi.
a tempo -o'z tempinde, tempo primo-da'slepki temp,
tempo1-da'slepki temp,listesso tempo-sol tempte.

Templerdi elede aniqraq bilip aliw u/n metronom a'spabinan paydalanamiz.

Lad ha'm tonliq.

Turaqli sesler.Tonika.Turaqsiz sesler.Olardin' sheshiliwi.Lad.

Muzikali shig'armalarda biz bir birine baylanisli seslerdi esitiwimiz mu'mkin.Muzikanin' rawajlaniwinda a'sirese namada,geypara sesler uliwma sesler arasinan ajralip turadi.Bunday sesler tayanish 2 sesler dep ataladi.Nama tayanish seslerinde tamamlanadi.

Tayanish sesler-turaqli sesler dep ataladi.Sebebi tayanish seslerinde tamamlang'an nama turaqlilqti bildiredi.

Turaqli seslerdin' birewi basqalarina qarag'anda ju'da' ajralip turadi.Bunday turaqli ses tonika dep ataladi.

Turaqli seslerge qarama qarsinan basq a sesler, turaqsiz sesler dep ataladi.Turaqsiz sesler turaqli seslerge tartilis jasaydi.Bunday tartilis sheshim dep ataladi.

Turaqli ha'm turaqsiz seslerdin' baylanisiw sistemasi lad dep ataladi.Lad muzikag'a mazmun ha'm aniq minezleme kirgizedi.

Major ladi. Tabiyg'iy major gammasi.Major ladinin' basqishlari.Major ladinin' basqishlarinin' qa'siyeti ha'm belgileniw atamalari.

Xaliq muzikasinda ha'r tu'rli ladlar ushirasadi.Klassik muzikada (rus ha'm shet el) ko'bire major ha'm minor ladlari ken'nen qollaniladi.

U'lken yamasa major u'sh sesligi u'sh sesten du'ziliwshi akkordti payda etiwshi turaqli sesler major ladi dep ataladi.Major u'shsesliginin' sesleri tertsiya boylap jaylasadi.Du'ziliwi:

Do – major (c –dur)
Sol – major (G –dur) (1) –lya#
Re –major ((d-dur) (2) – do #
Lya – major (A – dur) (3) – sol #
Mi – major (E-dur) (4) –re #
Si-major (H-dur) (5)-lya #
Fa # - major (Fis – dur) (6) – mi #
Do # - major (Cis – dur) (7) – si #

Bemolli major tonliqlari to'menge qaray kvinta aralig'I menen jaylasqan.

Ha'r bir bemol tonliqlarinda (kelesi) bemol (`) gilt belgisi gammanin' to'rtinshi basqishina tuwri keledi, olar to'mendegishe jaylasadi:

Do major (C-dur)
Fa major (F-dur) (1) si `
Si ` major (B-dur) (2) `
Mi ` major (Es-dur) (3) lya `
Lya ` major (As-dur) (4) re `
Re ` major (Des-dur) (5) sol `
Sol ` major (Ges-dur) (6) do `
Do ` major (Ces-dur) (7) fa `

Bes, alti, jeti belgili diez ha'm bemolli major tonliqlari engarmonik ten' major tonliqlari dep ataladi.

Biyikligi birdey al atamalari ha'r tu'rli bolg'an tonliqlar engarmonik ten' tonliqlar dep ataladi.Olar-

Si-major (H-dur)=Do `-major (Ces-dur)

====

(5#) (7`)

Fa#-major (Fis-dur) =Sol ` –major (Ges-dur)

====

(6#) (6`)

Do#-major (Cis-dur) = re`-major (Des-dur)

====

(7#) (5`)

Engarmonik ten' tonliqlardin' gilt belgileri ja'mi 12 belgini quraydi.

Major tonliqlarinin' jaylasiw ta'rtibi:diezli joqarig'a sap kvinta, al bemolli joqarig'a sap kvarta boyinsha jaylasip-kvinta shen'beri dep ataladi.

Garmonik ha'm melodik major.

Major ladinin' V1 basqishinda pa'seyiwi garmonik major dep ataladi.
Garmonik major rus klassik muzikasinda ju'da' ko'p qollanilatug'in edi.Majordin' bul tu'ri shet el klassik muzikasinda da ushrasiwi mu'mkin.
V1 basqishti yarim tong'a pa'seyittiriw na'tiyjesinde onin' V basqishqa qaray tartiliwi ja'nede ku'sheyedi.
V1 basqishti pa'seytiriw kerek bolg'an pa'seyiw belgisi tekste nota aldinda qoyiladi ha'm belgisi dep ataladi.
Garmonik major gammasinda sekundalar to'mengi ta'rtipte jaylasadi.
Ul.2,ul.2,,k.2,ul.2,k.2,art.2,k.2.
Muzikada melodic major garmonik majorg'a qarag'anda ju'da' kem ushrasadi.Melodik majorda V1 ha'm V11 basqishlar pa'seytiriledi.M\s

C-dur garmonik major

melodik major.

Minor ladi.Natural minor gammasi.Minor ladinin' basqishlari ha'm olardin' qa'siyeti. (Kishi yamasa minor u'shsesligi).

Minor ladi dep, turaqli sesleri menen izbe-iz yamasa bir waqitta estilgen ha'm kishi yamasa minor u'sh sesliginen payda bolg'an ladqa aytamiz. Minor u'sh sesliginin' turaqli sesleri tertsiya boyinsh jaylasip k.3+ul.3 strukturasi menen du'ziledi.Minor ladi major ladi siyaqli jeti basqishtan ibarat.Minor ladinin' gammasi major ladinin' gammasinan sekkundalardin' jaylasiwinan pariq etedi.
Ta'biyg'iy minor gammasinda sekundalar to'mendegishe jaylasadi: ul.2, k.2, ul.2, k.2, ul.2, ul.2.
Major gammasinin' basqishlari qanday sanlar menen belgilense ha'm qanday atalsa, ta'biyg'iy minor gammasi basqishlarida solay belgilenedi ha'm ataladi.

Ta'biyg'iy minordag'i turaqsiz seslerdin' jaylasiw ta'rtibi majordag'i turaqsiz seslerdin' jaylasiwinan ajiralip turadi.

Garmonik ha'm melodik minor.Minor tonliqlari.Paralel tonliqlari.Minor tonliqlarinin' kvinta shen'leri.

Major ladinin' u'sh tu'ri siyaqli, minor ladinin' da u'sh tu'ri bar.Olar alteratsiyalang'an basqishlar ja'rdeminde payda boladi ha'm to'mendegishe ataladi.

Garmonik minor tabiyg'iy minordan VII-basqishtin' ko'teriliwi menen, al milodik minor tabiyg'iy minordan VI ha'm VII basqishlarinin' ko'teriliwi menen ajralip turadi.Melodik minor gammasi to'menge qaray ha'reket qilg'anda ondag'I ko'terilgen basqishlar saqlanbaydi.Gamma to'menge qaray tabiyg'iy mnor basqishlari boyinsha ha'reket etedi.

Minor ladinin' tonliqlari major ladinin' tonliqlari siyaqli bir biri menen baylanisli.Minor tonliqlarinda da diezli tonliqlar sap kivinta boyinsha joqari, bemol li tonliqlar sap kvinta boyinsha to'men tu'siwi na'tiyjesinde alteratsiya belgileri qosilip baradi.
Gilttegi belgileri birdey bolg'an major ha'm minor tonliqlari parallel tonliqlar dap ataladi.m\s

Do-major(c-dur)\\lya –minor(a-moll)
Mi `-major(es-dur)\\do –minor(c-moll)

Minor gammalarinda diezler ha’r bir gammanin’-II basqishinda,bemoller-V1 basqishinda payda boladi.

Tonliqlarg’a alteratsiya belgileri giltin’ qasinda,al alteratsiya belgileri VI ha’m VII basqishlardin’ xromatik o’zgeriwi menen baylanisli bolsa,notanin’ aldinda jaziladi.

Minor ladi ha’rip sistemasi boyinsha “moll” so’zi menen belgilenedi.(moll latin so’zinen “jumsaq”ma’nisin an’latadi)

M\s;lya - minor yamasa a-moll

Diyizli minor tonliqlarinin’ jaylasiwi.

lya-minor (a-moll)
mi-minor (e-moll) (1)-fa#
si-minor (h-moll) (2)-do#
fa#-minor (fis-moll) (3)-sol#
do#-minor (cis-moll) (4)-re#
sol#-minor (gis-moll) (5)-lya#
re#-minor (dis-moll) (6)-mi#
lya#-minor (ais-moll) (7)-si#

Bemolli minor tonliqlarinin’ jaylasiwi.

lya-minor (a-moll)
re-minor (d-moll) (1) si`
sol-minor (g-moll) (2) mi`
do-minor (c-moll) (3) lya `
fa-minor (f-moll) (4) re `
si ` –minor (b-moll) (5) sol `
mi ` –minor (es –moll) (6) do `
lya ` –minor (as –moll) (7) fa `

Ja’mi minor tonliqlarinda da alti tonliq, olardin’ u’sh diezli, ha’m u’sh bemolli tonliqlari engarmonik ten’.Olardan
(5 #) sol # - minor- lya` minorg’a (7`)
(6 #) re # - minor -mi `minorg’a (6`)
(7#) lya # - minorg'a – si ` minorg’a ten’ (5`)

Atlas tonliqlar.

Birdey tonliqlarda du’zilgen major ha’m minor tonliqlari atlas tonliqlar dep ataladi.

Tabiyg’iy tu’rdegi atlas tonliqlar u’sh basqish penen bir-birinen ajirap turadi:III,VI ha’m VII minorda ko’rsetilgen basqishlardin’ ha’r biri majordin’ usi basqishlarinan xromatik yarim ton pa’ste jaylasadi.

Do-major (C-dur) do-minor (c-moll)

a)Tabiyg’iy major atlas garmonik minordan eki basqish-III ha’m VI basqishlar menen ajralip turadi.
b)Garmonik major atlas tabiyg’iy minordan eki basqish – III ha’m VII basqishlar menen ajratilip turadi.
v) Atlas ladlardin’ garmonik tu’rleri bir-birinen III basqish penen ajratilip turadi.Olardin’ uqsas ta’repi VI ha’m VII basqishlardin’ aralig’inda arttirilg’an sekunda.
g)Tabiyg’iy major atlas melodik minordin’ III basqishi menen ajralip turadi.
d) Melodik major tabiyg’iy minordan III basqish penen ajralip turadi.

O’zgeriwshen’ ladlar.O’zgeriwshen’ paralel ladlar ha’m major-minor basqa ladlar.

Atap o’tilgen ladlardan basqa, o’zinin’ quraminda eki ladta birlestiriliwshi ladlar ha’m ushirasadi.Olardin’ tonikasi almasip turg’anlig’I ushin o’zgeriwshen’ ladlar dep ataladi.

Usinday ladlardin’ birine o’zgeriwshen’ paralel lad dep aytamiz.Parallel major menen minor ladinin’ sesler qurami uqsas bolg’ani ushin bir ladqa qosiliwi mu’mkin.Bunday ladlarda nama rawajlaniwinda eki tonika izbe-iz almasip turadi.

O’zgeriwshen’ ladtin’ basqa bir ko’rinisine major minor o’zgeriwshen’ ladi dep aytamiz.Onda atlas major menen almasip turadi, salistiriladi.

Muzikada eki arttirilg’an sekundali minor ladi ha’m ushirasadi.Tabiyg’iy minorg’a qarag’anda onin’ IV shi ha’m VII basqishlari ko’terilgen boladi.Bul tu’rdegi ladlar jup garmonik lad dep ataladi.

Giypara waqitlari muzikada (ju’da’ ken’) pu’tin tonlar du’zilisinen quralg’an ladlardi da ushratiwimiz mu’mkin.Bul tu’rdegi lad gammasina pu’tin tonli gamma dep ataymiz.Bunin’ ba’rshe basqishlarinan arttirilg’an u’shseslikler payda boladi.Sonin’ ushin ol arttirilg’an lad dep ataladi.

***Qosımsha mag`lıwmatlar a`meliy sabaqlarda a`meliy islep ko`rsetiledi.**
Pa`n oqıtıwshısı Bazarbay Kalmenov

Foydaniladigan asosiy darsliklar va wquv qwllanmalar rwyxati

Asosiy darsliklar va wquv qwllanmalar

1.Q.Rahimov «Musiqaning elementar nazariyasi bwyicha mashq va vazifalar twplami» T.,2006
2.O.Azimova. Garmoniya Darslik. Nazariy kurs. T., «Qatortol – Kamolot» nashriyoti 2000.
3.M.İ.Roytershteyn «Osnovı teoreticheskogo muzıkoznaniya» M,. «Asadema» nashriyoti 2003.

Qwshimcha adabiyotlar

1.Q.Rahimov «Garmoniya bwyicha mashq va masalalar twplami» T., «Aloqachi» nashriyoti, 2005.
2.Sami Aziz wqli Garmoniya, T., Wzbekiston 2002.
3.www. Ziyo/ net
4.htt//www//urairti//ru

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti «Pedagogika» fakul`teti «Musiqiy ta`lim» bakalavr ta`lim ywnalishidagi 2-a kursdagi «**Musiqa asarlar tahlili**» fanidan Qalmenov Bazarbayning ma`ruzalariga

TAQRİZ

Bugungi kunda respublikamizda olib borilayotgan wzgarishlar negizida har bir professor-wqituvchidan yangicha fikrlash, yangicha ishlash talab etilayotirgani kwrinib turibti.

Talaba yoshlarga berilayotgan ta`lim sifati darajasi, bilimida aniqlangan bwshliqlar, ularni twldirish bwyicha 2-kursda «Musiqa asarlar tahlili» fan sifatining mexanizmini ishlab chiqish musiqa wqituvchisining vazifasiga kiradi

Mazkur fan dasturi: 5111100 – Musiqa ta`lim ta`limi ywnalishi talabalari uchun mwljallangan bwlib, unda bwlg`usi musiqa madaniyati wqituvchilari egallashi zarur bwlgan bilim, malaka va kwnikmalar minimum belgilab berilgan. Dastur ta`lim sohasida olib borilayotgan tub islohatlar, zamonaviy wqituvchiga qwyilayotgan talablar boy ma`naviy, madaniy musiqiy merosimizga yangicha yondashuvlarni hisobga olib tuzilgan

Fanni wqitishdan maqsad:talabalarni musiqiy dunyoqarashini shakllantirish, boyitish, ularning musiqiy tafakkurini rivojlantirish, musiqani idrok qilishni shakllantirish, badiiy didini wstirish; musiqa ifodasi tarkibiy qismlari soxasi bÿyicha bilimlar berib, musiqiy asarni wrganishda uning mazmunini twrqi ochishga yordam berishdir.

Ushbu wquv fanni ÿzlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan

masalalar doirasida:

musiqa asarlarini garmonik tahlil usullari: musiqa shaklning eng muhim asoslari, musiqani asosiy elementlarining shakl yaratuvchi harakati; shaklning qismlarga bwlinishi; shaklning qismlari funktsiyasi; musiqa rivojlantirish printsiplari; alohida qismlarini funktsiyalari; bayon etish turlari va uslublarning; har bir tipdagi shaklning tuzilishi qonunlarini,

- usiqa shaklda rivojlantirish printsiplarini bilib, tahlil qilinayotgan asarda ularni ahamiyatini kwrsatib, har hil tipdagi shakllarni wziga xos hususiyatlar usullarini kwnikmalari, oddiy shakldagi asarni yoki asar parchasini garmonik taxlil qilish; - berilgan musiqiy asar shaklning turi, bayon turi, shakldagi yirik belgilarning raqamli sxemasi; har bir asosiy qismning tahlili va ularning bir biriga umumiy boqlanishini tahlil qilishi; musiqiy mavzular tarkibiy, ularning bir hilligi yoki qarama - qarshiligi, xarakteri va mazkur xarakterga erishish vositalari malakalarga ega bwladilar.

Taqrizchi: S. Romanova. p.f.n.